

ESTERHÁZY PÁL: MARS HUNGARICUS

Sajtó alá rendezte és a Mars Hungaricus latin szövegét magyarra fordította, a Visszaemlékezés, valamint a levelek jegyzeteit és az Esterházy Pál című kísérőtanulmányt írta Iványi Emma. Bevezette és szerkesztette, a Mars Hungaricus jegyzeteit Iványi Emma gyűjtésének felhasználásával írta Hausner Gábor. Bp. 1989, Zrínyi K., 562 l. (Zrínyi-Könyvtár III.)

Ritka manapság az olyan könyvsorozat, amely a több évre szóló előzetes terv ellenére munka közben úgy tud bővülni és változni, hogy minden változásnak a szaktudomány látja hasznát. A Zrínyi Könyvkiadó 1985-ben elindított nagy vállalkozása már önmagában is dicséretes elgondoláson alapult, amint a sorozat főszerkesztője, Klaniczay Tibor az első kötet előszavában írja: „Fő feladata a hadvezér-politikusköltő életére és munkásságára, valamint a vele kapcsolatban álló személyekre és eseményekre, továbbá családjára vonatkozó források, dokumentumok közzététele.” Az előzetes terv, az egymást követő kötetek sorrendje módosult ugyan, de éppen a kutatás frissességét dokumentálva került előre a Zrínyi Miklós prózai műveit tartalmazó első, majd a Zrínyiről szóló Angol életrajz második kötete után az Esterházy Pál műveit közreadó Mars Hungaricus, amely Zrínyi 1663-64. évi hadjáratainak hazai és külföldi dokumentumaiból is válogatást ad. A sorozat együvé tartozását bizonyítja, hogy a megújult Zrínyi-kutatás valamennyi és főleg újabban feltárt ismeretanyagát felhasználják a kötet tanulmányai, számtalan helyen utalva a korábbi kötetekre, ezzel is segítve az irodalomtörténeti, történeti köztudatba való beépülést. Ugyancsak nagy előnye a kötetnek, hogy a tanulmányok kifejezetten a mostani közlés számára íródtak, tehát nem régi írások újraközléséről, esetleg átfésült aktualizálásáról van szó, hanem a terület legújabb kutatási eredményeit rögzítő elemzésekről vagy problémafelvetésekről.

A kötet szerkezetének rendjét irányító Klaniczay Tibor főszerkesztő és Kovács Sándor Iván sorozatszerkesztő biztos érzéssel választották ki azokat a különböző műfajú (és szerzőjű) szövegeket, amelyek közreadása a Zrínyi-kutatás jelenlegi helyzetében tényleges hiányt pótol és hasonlóan szerencsés kézzel válogatták (vagy inkább bízták meg tanulmányírással) a kötetben közölt dolgozatok szerzőit, akik az

azonos témához szakterületüknek megfelelően eltérő látásmóddal közeledtek. A kötet szerkesztésében oroszlanrészt vállaló Hausner Gábor bevezetőjében a címadó szöveg, Esterházy Pál Mars Hungaricusnak kézirat- és eddigi kiadástörténetét foglalja össze. A teljes terjedelmében most első ízben olvasható emlékirat latin nyelvű kézírata sokáig hozzáférhetetlen volt, majd az idő nem volt elég érett a lefordításra és közreadásra. Az Esterházyak hercegi ágának az Országos Levéltárban található anyagát feldolgozó Iványi Emma fáradtságos munkájának eredménye a mostani fordítás és a szöveg részbeni jegyzetelése is, amelyet Hausner Gábor egészített ki.

A Mars Hungaricus avagy értekezés a török háborúról s annak kezdetéről és végéről visszatekint ugyan Magyarország és Erdély korábbi történetére, főleg Istvánffy nyomán Moháccsal, majd részletesebben II. Rákóczi György szerencsétlen hadjárataival és Erdély pusztulásával foglalkozik, azonban már a tizedik fejezetben áttér az 1663-64-es hadjárat eseményeire, amelynek Esterházy személyesen is részese volt. Indokolt tehát, hogy a kötet legterjedelmesebb tanulmánya is ezzel az időszakkal foglalkozzék (Perjés Géza: Zrínyi és az 1663-64-es nagy török háború). Miként a szerző bevezető soraiban írja: „E tanulmány célja, hogy elsősorban Esterházy Pál e kötetben közölt emlékirata és más újabban előkerült, de részben még kiadásra váró források adatait beillesse abba az ismeretanyagba, amivel a Zrínyi-kutatás már eddig is rendelkezik.” Perjés Géza, a tudós hadtörténész már számos írással (önálló kötetekkel, tanulmányokkal, szövegválogatással) bizonyította, hogy csak a kor minden történetét alaposan ismerő, a gyakorlati katonai szaktudás, a történetész rendszeres és mikrofilológia igényeinek megfelelő erudícióval megformált tanulmányt bocsát ki keze közül. Teszi ezt még akkor is, ha esetleg saját korábbi megállapításait kell az újonnan megismert tények függvényé-

ben módosítania. Ilyen nagyigényű dolgozat a mostani is, amely végigkövetve az 1663–64-es hadjárat eseményeit, pontról pontra megkísérli az eddig ismert adatok és a kötetben hozzáférhetővé vált források összevetését. A közel kétszáz jegyzettel alátámasztott mintegy 60 oldalas tanulmány inden bizonnyal a korszak egyik alapvető feldolgozása marad. Egy önkritikus jegyzetét azonban óvatosan meg kell kérdőjeleznünk. A tanulmány 32. jegyzete a következő: „Wagner [Das Türkenjahr 1664.] 1964. 114. és köv. Montecuccoli »bicocca«-nak nevezte Zrínyi-Ujvárt. A szónak több jelentése van: »hegyi kiserőd«, »megerősített hely«, »magaslaton lévő nyomorúságos kunyhó«, »barakk«, »örállás«, tehát nem »juhakol« ahogyan Montecuccoli műveinek német fordítása alapján én is írtam. ”Nem vonna kétségbe a szó több jelentését, hozzá kell tennünk, hogy nem a kései német fordítás és szakirodalom tette híressé a „juhakol” kifejezést. Így szerepelt az már a kortárs német irodalomban is. Igazolja ezt az 1665-ben megjelent *Des Edelen Henneken von Lauensteine kurtze umbständliche Relation. Der wider den Erbfeind der Türcken, des 1663 und 64ten Jahres angetretenen und nunmehr abgelegten Krieges-Expedition* című Montecuccoli-párti dialógus, amelynek kísérő verse éppen a Zrínyi-Ujvárnak nevezett juhállóból kiűzött Pan keserveit panasolja el. (A próza szövegben és a versben előforduló kifejezések: Meyerhoff, Schäferer, Serinischer Stall.)

A kötet gerincét képező Esterházy-mű latin szövege és Iványi Emma gördülékény magyar fordítása után még egy magyarul írt Esterházy-kézirat került most először teljes szövegével az olvasók elé: *Visszaemlékezése ifjúkorára (1635–1653)*. Ezt egészíti ki az a 31. levél, amelyet a jelzett hadjárat idején írt Esterházy feleségéhez, Esterházy Orsolyához. Az Esterházy-írásokat három tanulmány kíséri, Bene Sándor motívumtörténeti írása (*Zrínyi mint „Magyar Mars”*), Kovács Sándor Iván Esterházy Pál Zrínyi-élményéről (*„Kik Marsnak merészségét követik”*) és Iványi Emma életrajzi összefoglalója (*Esterházy Pál*). Bene Sándor széles kitekintéssel kapcsolja egybe mindazokat a képeket, amelyek a Mars-toposz magyarországi elterjedését és Zrínyihez kapcsolódását illusztrálhatják és különösen figyelemre méltó mindaz, amit az egykorú Zrínyi-

propaganda szerepéről mond. Tanulmánya újabb inspirációt ad a korabeli források, rölapok, emlékiratok stb. Zrínyire vonatkozó anyagának összegyűjtéséhez és közreadásához. Kovács Sándor Iván miután erőteljes kritikával illeti Esterházy Pál verseinek legújabb kiadását (RMKT XVII. 12. köt. 1987.), egy „heroikus” darab, az *Egy csudálatos ének Zrínyi-vonatkozásait* elemzi. Az Esterházy-kutatás pezsgését jelzi az a két kiadvány, amelyekre éppen Kovács Sándor Iván tanulmánya kapcsán hívhatjuk fel a figyelmet, jóllehet megjelenésük már e dolgozat lezárása utánra esik. Kovács Sándor Iván még eredetiben használta azokat a halotti beszédeket, amelyeket a vezekényi ütközetben elesett Esterházy László, Ferenc, Tamás és Gáspár fölött mondott Hoffmann Pál és Pálffy Tamás. A Bécsben 1654-ben megjelent beszédek azóta kritikai szövegkiadásban és jegyzetekkel is hozzáférhetők Kecskeméti Gábor munkája eredményeként (*Magyar nyelvű halotti beszédek a XVII. századból*, Bp. 1988.). Ugyancsak Kovács Sándor Ivánál olvashatunk az Esterházy-galéria képeinek történetéről. A képzőművészeti öskultusz kelet-közép-európai összefüggéseiről (és az Esterházy-galériáról) szól Petneki Áron tanulmánya: *Identificatio, exemplum, stimulus. Mode und Rolle der Ahnengalerie in Ostmitteleuropa. = Geschichtsbewusstsein und Geschichtsschreibung in der Renaissance*. Bp. 1989. 47–56.

A kötet egyetlen nem Esterházytól származó szövegközlése, a *Le Mars à la mode de ce temps* című anonim írás magyar fordítása Tóth Réka munkájának eredménye. A szövegközlést nemcsak a cím indokolja, sokkal inkább a tartalom: a francia dialógus az 1663–64-es hadjáratról számol be feltűnő jólétesültséggel. Noha a szöveg kritikai feldolgozása nem tartozik a Zrínyikutatás kompetenciájába, a szerzőről és a megjelenés helyéről a jegyzeteket összeállító Héjjas Eszter tesz figyelemreméltó megállapításokat. A „Liège-ben Vulcanus birodalmában” megjelent munkáról elsősorban Kurcz Ágnes tanulmányára építve valószínűsíti, hogy a nyomdahely fiktív és az a bruxelles-i Lambert Marchand műhelyének terméke. (Kár, hogy erről a feltételezésről Bene Sándor még nem tud, tanulmánya az impresszumot még tényként kezeli, 388. l.). Még ennél is nagyobb homály fedi a

rossz franciaságú röpirat szerzőjét. Héjjas Eszter összegzi a kutatás eddigi feltételezéseit, ám a mostani ismeretek egyértelműen sem bizonyítani, sem kizárni nem tudják a korábban gyanúba vett személy, Giovanni Sagredo bécsi velencei követ szerzőségét. A dialógus, általában két vagy több fiktív szereplő beszélgetése a kor kedvelt szépirodalmi megjelenési formája volt. Gondoljunk csak a német „Gesprächspiele”-re, a *Fruchtbringende Gesellschaft* vagy a Georg Philipp Harsdörffer alapította *Löbliche Hirten- und Blumenorden an der Pegnitz* dialógusaira. (Hasonlóan fiktív dialógus és éppen 1663–64-ről szól a korábban már idézett Hennecke-féle *Relation* is.) E társaságok tagjai nemcsak fiktív személyeket szerepeltettek, hanem ők is költött nevükön publikáltak. Talán nem lenne érdektelen *Az ezen idők módja szerint való Mars* szereplőit ilyen szempontból is megvizsgálni (Lambert Marchand — Filomarc?)

A közreadott szövegek magyarázó jegyzeteinek száma több százra rúg. Megjegyzéseink nem a hiányt hangsúlyozzák, hanem néhány kiegészítésre tesznek javaslatot, abban a tudatban, hogy a szövegek vizsgálata, a források felderítése még nem fejeződött be. Esterházy Pál két helyen is (186., 201.) foglalkozik az 1664–65-ben megjelent üstökösökkel. Bár ő is említi „másoknak részben megfigyeléseit, részben vélekedéseit”, ám az üstökösök leírása (főleg a december 15-i) olyan szakszerű, hogy annak bizonyára korabeli tudós csillagászati munka lehetett a forrása. Megtalálni persze a tényleges forrást nem lesz könnyű, mert az 1664–65. évi üstökösjárás csóvaként vonta maga után az asztrológiai munkák tömegét. (A wolfenbütteli Herzog August Könyvtárban csupán ebből a két évből 52 csillagászati munka található.) *Az ezen idők módja szerint való Marsban* megemlített csillagjósolás (382.) megfejtéséhez viszont esetleg közelebb jutunk, ha a török birodalomra vonatkozó, jóslatokat is tartalmazó, sok kiadást megért német nyelvű munkát tanulmányozzuk: *Türkischen Staats- und Regiments Beschreibungen [...] Weissagungen, Muthmassungen*. H. n. 1664. (App. H. 2084). A *Mars Hungaricus*hoz fűzött 150. jegyzetben olvasható: „A Rövid és igaz beszámoló (App. H. 912.2–3.) azt is leírja, hogy a zendülőket megfékezni igyekvő Zrínyire »egy magyar

cigány« támadt, de Hohenlohe kísérei leölték. A korabeli híradás (Berkeszi 1886. 254.) viszont azt állítja, hogy egy tatár támadt rá Zrínyire. Vö. *Angol életrajz* 1987. 94., 407.” A korabeli híradás bizonytalanságát feloldhatónak látjuk, ha elolvassuk egy 1664-ben megjelent, C. B. L. M. V. R. betűjellel jelzett ismeretlen szerzőjű német munka címét: *Zwey nützliche Tractätlein. Das Erste: Wunderlic e und wahrhaftige Beschreibung der Cingaren oder Ziegeuner, so man an etlichen Orten, aber unrecht Tatarn oder Tartern nennet, [...] Das Andere: Von den rechten natürlichen Tartern...* (Wolfenbüttel, HAB Hb Kapsel 1/1). A 12 leveles nyomtatvány esetünkben azért is érdekes, mert C₄ levelén pontos leírását adja annak a csuda tatárnak, aki Zrínyit élve elfogni és a népek szeme láttára széttépni és felfalni akarta. Ugyancsak magyarázatra szorul a 357. lapon Zrínyit jellemzése is: „Ami Miklós grófot illeti, valóban sokat eszik, Milonak is nehezére esne túltenni rajta...” A krotóni Milon az ókor legnevezetesebb atlétája az i. e. VI. századból, akinek nemcsak testi ereje, hanem mértéktelen étvágya is legendás volt.

A kötet egészét, szövegkiadását, résztanulmányait illető dícsérő szavain és csupán kiegészítésre törekvő pótlásaink mellett nem hallgatható el, hogy a feltűnően sok sajtóhiba, apró adattévesztés nem méltó a sorozat eddig kivívott rangjához. Felgyorsult kiadványunkban szinte nincs is kiadvány sajtóhibák tömege nélkül, ám egy tudományos igényűnek szánt kötetben erre jobban kellene ügyelni. Felsorolásuk ezen a helyen ugyan felesleges, hiszen legtöbbjük olvasás közben közvetlenül korrigálható, csupán azokra az előírásokra hívjuk fel a figyelmet, amelyek neveket, adatokat változtatnak meg és javítatlanul hagyásukkal továbbörökítenek. (Zárójelben megadjuk a téves adat lapszámát és a helyesbítést is.) Kisebb betű, illetve számtévesztésekkel találkozhatunk a következő esetekben: nagyszőlősi csata (nagyszöllősi, 29.), Bonzi (Bonzy v. Bonsy 81.), Szekfü-Szekfü (91.), Csapody (Csapodi 98.), eszeni (esseni, 398.), Bubits-Merényi 1985. (1895. 415.), Illustrium (Illustrium, 420.), Bethlen 1799 (Bethlen 1779, 467.), Széchenyi Könyvtár (Széchenyi, 524.), Eusebius Lobkowitz (Eusebius 530.), British Library (British,

530.). Vannak aztán olyan elírások is, amelyek helyesírási bizonytalanságra utalnak egy-egy betű kihagyásával vagy befűrésével és értelmezési nehézséget okoznak: „... az Úristenek kiváltképpen való gondviseléséből” (Úristennek, 92.), kisebbíteni (kisebbíteni, 363.), neopotizmus (nepotizmus, 373.), Érsekújvárban (Érsekújvárba, 528.), „Ne cselekedjünk-e a rosszat, ...” (cselekedjük-e, 531.).

A kötetben — mint már említettük — hét szerző tanulmányát illetve fordítását, magyarázó jegyzeteit olvashatjuk. Természetes, hogy a téma azonossága folytán az egyes írások kapcsolódnak egymáshoz, utalnak egymásra, gyakran azonos szakirodalomra hivatkoznak. Ezeknek a keresztutalásoknak az ellenőrzése, a hivatkozások egységesítése a kiadói szerkesztő feladata. Mivel esetünkben a kiadó e munkatársa azonos a kötet bevezetőjének és jegyzetei nagy részének összeállítójával, fel kell tenni a kérdést, szerencsés-e egy ilyen összekapcsolódási Nem Hausner Gábor lelkiismeretességre törekvő munkáját akarjuk kisebbíteni, amikor megjegyezzük, hogy már csak a „több szem többet lát” elve alapján is szerencsésebb lett volna, ha valaki egyezteteti az azonosságokat, összeveti a mutatókat az eredeti szövegekkel. Néhány tévedés, amely talán elkerülhető lett volna: a hadtörténeti tanulmány 3. jegyzetében is olvashatjuk: Bánlaky J.: *I. m.* (94., 95., 97.). Az idézett mű címét azonban a kötet sehol sem árulja el, ráadásul a névmutató Bánlaky-Breit József-et ír. A „Tündéerkert” romlása c. tanulmányt a 467. lapon Barta Jánosnak tulajdonítják, csak a névmutatóban található helyesen: ifj. Barta János. Kanyaró Ferenc: *Zrínyi legújabb epigonja* c. tanulmányának lelőhelye nem EPhK 1983 (462.), hanem EPhK 1893. Tarnóc Mártonnak nincsen *Allamélet és politikai gondolkodás* címen 1979-ben megjelent kötete (463.). A szerző (Iványi Emma) valószínű a Magyar remekírók sorozat Tarnóc által szerkesztett *Magyar gondolkodók 17. század* (Bp. 1979) c. antológia egyik fejezetére utal, amelynek helyes címe: *Allamélet és politikai gondol-*

kodás. A *Mars Hungaricus* 95. jegyzete utal a hadtörténeti tanulmányra: Perjés 24. (helyesen: 42.) Ugyanígy téves *A mai Mars* 10. jegyzete: Perjés 25. (helyesen: 43.) A *Mars Hungaricus* 104. jegyzetében Johann Wilhelm Hagen grófról, alezredestől ír, aki a szöveg XVI. fejezetében már ezredesként szerepel. A 168. jegyzet hivatkozása: Századok, 1886. 257. Ugyanez az írás az előző jegyzetekben „Berkeszi 1886. 257.” rövidítéssel szerepel. Nem történt meg a bibliái helyek rövidítéseinek egységesítése sem, hol latinul, hol magyarul olvashatjuk őket, pl. *A mai Mars* jegyzeteiben: 106. jegyz. Lib. Sir. 33.31., 116. jegyz. Pál lev.Róm. 3.8., 168. jegyz. 1 Moc 9.10. (Ez utóbbi helyesen: 1 Mak 9.10.) Néhány elírás (korántsem valamennyi) a névmutatóból, ezúttal a lapszám felsorolása nélkül: Angyal András (helyesen: Andreas v. Endre), D’Avaucourt, Duboi (D’Avancourt, Dubois), Batthyány Márta (Mária), Benczedy László (Benczédi, Contariri (Contarini), Draskivich (Draskovich), Leibnitz (Leibniz), Maníus (Maníus), Salm, Nickas (Nicklas), Schemp (Schempp), Souses (Souches). Majdnem komikus a szerzetesek rendi nevének besorolása. Ld. Jesu Maria, Alexander a; Spiritu Sancto, Stephanus a; Theresia, Andreas von S. A földrajzi nevek mutatójának gyöngyszeme: Szentlélek (Spirito Sancto) 159, 251. Érdemes idézni az eredeti szöveget is a *Mars Hungaricus* ből: „... a Szentléleknek szentelt napon, az az pünkösdkor elmentem a Zrínyi-Újvárba készülő Zrínyihez...”

A hibák aprólékos felsorolását ugyan még lehetne folytatni, mindez azonban olyan látszatot keltene, mintha kétségbe akarnánk vonni e rangos sorozat új kötete szerzőinek tudományos erényeit. Ismételten hangsúlyozni kell tehát, hogy az Esterházy Pál írásait és a hozzá tematikusan is kapcsolódó szövegeket közreadó kötet a XVII. századi irodalom- és történetkutatás egyik alapvető forráskiadványa, amely számos irányban ad inspirációt a megújuló művelődéskutatás számára.

Németh S. Katalin